

مظفر الدین شاه

مظفرالدین شاه، چهارمین ولیعهد ناصرالدین شاه، پنجمین فرزند ذکور او و پنجمین پادشاه سلسله قاجار محسوب می‌شود.

مظفرالدین شاه، چهارمین ولیعهد ناصرالدین شاه، پنجمین فرزند ذکور او و پنجمین پادشاه سلسله قاجار محسوب می‌شود. او در ۱۲۳۱ ش. در اوایل سلطنت پدرش ناصرالدین شاه به دنیا آمد و مانند سه فرزند ذکور دیگر او که بلافاصله پس از تولد، به عنوان ولیعهد شاه معرفی شدند و در طفولیت در گذشتند، در ۵ سالگی به ولایت عهدی برگزیده شد. ۲۰ مظفرالدین میرزا پس از انتخاب شدن به ولیعهدی طبق رسوم قاجار که از زمان فتحعلی شاه معمول بود، به پایتخت دوم ایران، تبریز فرستاده شد و قریب ۴۰ سال در این شهر ماند تا اینکه پس از کشته شدن ناصرالدین شاه در ۱۲۷۵ ش. در سن ۴۴ سالگی به سلطنت رسید. از زمان کشته شدن ناصرالدین شاه تا جلوس مظفرالدین شاه به تخت سلطنت ۴۰ روز به طول انجامید و طی این مدت میرزا علی اصغر خان اتابک - امین‌السلطان - آخرین صدراعظم ناصرالدین شاه اداره امور کشور را به دست داشت. مظفرالدین شاه در سال اول سلطنت خود امین‌السلطان را از مقام صدارت عزل کرد و پیشکار سابق خود میرزا علی خان امین‌الدوله را به جای وی به صدارت برگزید، ولی امین

الدوله که افکار تجددخواهی و غرب‌گرایی داشت از ابتدای زمامداری خود با مخالفت علما مواجه شد و بعد از شش ماه از صدارت کناره‌گیری کرد. مظفرالدین شاه پس از امین‌الدوله، محسن‌خان مشیرالدوله را به صدارت انتخاب کرد، ولی صدارت او هم بیش از سه ماه به طول نینجامید و مظفرالدین شاه مجدداً امین‌السلطان را به صدارت برگزید.

1324 – 1313 هـ. ق

دوره سوم سلطنت قاجاریه

در این دوره عکس العمل سلطنت مستبدانه ناصرالدین شاه و سیاست شوم انگلستان و سیاست خشن و ناهنجار روسیه تزاری و اعطاء امتیازات ناروا به بیگانگان و استقراض از خارجی توأم با انتشار آراء و عقاید سیدجمال الدین اسدآبادی و پیروان آزادمش مکتب او در میان طبقات روشنفکر آزادیخواه ایران مقدمات نهضت سیاسی و فکری را فراهم ساخت. و طی یک انقلاب چهارساله سلطنت استبدادی قاجاریه به سلطنت مشروطه پارلمانی مبدل گردید.

در این دوره چون پادشاه شخص ضعیف النفس و بی اراده بود امتیازات زیادی به دول استعماری واگذار شد همچنین، سیاستهای خائنانه امین السلطان باعث استقراض وامهای زیان آور از دولتهای روس و انگلیس گردید.

سلطنت مظفرالدین شاه:

۱- مظفرالدین شاه که به سال ۱۲۶۹ تولید یافت چهارمین پسر ناصرالدین شاه بود. او تا سال قتل پدرش قریب چهل سال در ولیعهدی به سر می برد و در این مدت با وجود سه سفر که ناصرالدین شاه به فرنگستان کرد و در غالب نقاط کشور به سیاحت پرداخت، مظفرالدین میرزا کمتر از آذربایجان خارج شد. چون مردی ضعیف النفس، ترسو و از اواسط عمر به بعد علیل المزاج نیز بود.

۲- زمانیکه ناصرالدین شاه در حرم عبدالعظیم بدست میرزا رضای کرمانی کشته شد، امین السلطان صدراعظم ناصرالدین شاه به وسیله کلنل کاساکوفسکی رئیس سواران قزاق امنیت پایتخت را حفظ کرد.

۳- او مراتب را به سفرای روس و انگلیس ودول دیگر اطلاع داد و با حضور آنان در تلگرافخانه با مظفردالدین میرزا ولیعهد، که مقیم تبریز بود به وسیله تلگراف حضوری تماس گرفت و وفات شاه را به ولیعهد خبر داد.

۴- امین السلطان تهی بودن خزانة و عقب افتادگی جیره قراولان و نوکران دربار را به اطلاع سفرای روس و انگلیس فرستاد.

۵- امین السلطان به سفرای روس و انگلیس گفت ولیعهدی دیناری پول ندارد یا وسایل سفر خود به پایتختن و جلوس بر تخت سلطنت را فراهم کند.

۵- سفیر انگلیس تعهد کرد که به لندن تلگراف کند تا برای مبلغ مورد احتیاج دولت اعتبار لازم به بانک شاهنشاهی حواله شود.

۷- آنگاه تلگراف تسلیت مرگ شاه و نهنیت سلطنت شاه جدید از طرف درباریان تهیه و به تبریز مخابره شد.

۸- شاه جدید زمانیکه به تخت پادشاهی رسید هر کی از رجال و درباریان را در مقام خود باقی گذارد.

۹- مظفردالدین شاه امین السلطان را که قدرتی فوق العاده داشت همچنان در مقام صدارت باقی گذارد.

سفرهای پرهزینه مظفردالدین شاه

مظفردالدین شاه مانند پدرش مشتاق سفر به فرنگستان - اروپا - بود و مانند او به دشواریهای

تامین هزینه سفرها اعتنا نمی کرد. روز ۲۳ فروردین ۱۲۷۹ وی اولین سفر پرهزینه خود را به کشورهای اروپایی آغاز کرد. شاه که چهارمین سال سلطنت خود را پشت سر می گذاشت، شدیداً علاقه مند بود که به تقلید از پدرش سفری به «فرنگستان» «برود ولی با خزانه خالی، امکان تامین هزینه چنین سفری فراهم نبود، تا این که روز ۹ بهمن ۱۲۷۸ امین السلطان (اتابک اعظم) صدراعظم وقت، که برای دومین بار با وعده تامین مخارج سفر شاه به این مقام منصوب شده بود، قراردادی برای دریافت ۲۳ میلیون و پانصد هزار روبل قرضه از روسیه امضا کرد و عایدات گمرکات ایران را که ممر اصلی درآمد خزانه بود در ازاء آن به وثیقه گذاشت. با دریافت این قرضه مقدمات سفر مظفردالدین شاه به فرانسه فراهم شد و موکب ملوکانه با جمع کثیری همراه که خود امین السلطان در راس آنان قرار داشت در روز ۲۳ فروردین سال ۱۲۷۹ راهی اروپا شد.

اولین سفر مظفردالدین شاه به اروپا هفت ماه به طول انجامید و در این مدت پنجمین پادشاه قاجار از کشورهای روسیه و اتریش و سوئیس و آلمان و بلژیک و فرانسه و در راه بازگشت از ترکیه عثمانی دیدن کرد. مظفردالدین شاه می خواست از انگلستان هم دیدن کند که به علت مرگ ملکه ویکتوریا و سوگواری دربار انگلیس برنامه این مسافرت لغو شد. از وقایع مهم این سفر سوء قصد به جان مظفردالدین شاه در پاریس بود، که ضارب در کار خود توفیق نیافت و آسیبی به مظفردالدین شاه نرسید. سفر مظفردالدین شاه به اروپا که بخش اعظم قرضه دریافتی از روسیه صرف آن شد کمترین ثمره سیاسی یا اقتصادی برای ایران نداشت. وی در بازگشت از این سفر امتیاز نفت جنوب ایران را با شرایطی سهل به یک سرمایه دار انگلیسی به نام «ویلیام نکس دارسی» واگذار کرد تا ممر عایدی تازه ای برای تامین مخارج دربار و مسافرت های بعدی خود به اروپا فراهم آورد.

دو سال بعد، مظفرالدین شاه هوس سفر پرهزینه دیگری به فرنگستان کرد. وی بعد از دریافت قرضه جدیدی به مبلغ ده میلیون روبل از روسیه و اعطای امتیازات تازه‌ای در شمال ایران به روس‌ها عازم فرنگستان شد. دومین سفر مظفرالدین شاه به اروپا که در ۲۲ فروردین ۱۲۸۲ آغاز شد شش ماه به طول انجامید و در این مدت مظفرالدین شاه از اتریش و آلمان و بلژیک و فرانسه و انگلستان و ایتالیا بازدید کرد. مقصد نهائی مظفرالدین شاه در این سفر انگلستان بود.

در جریان دومین سفر مظفرالدین شاه به اروپا نارضایی عمومی در ایران بالا گرفت و مظفرالدین شاه بعد از بازگشت از این سفر مجبور شد امین‌السلطان را از کار برکنار و هیئتی مرکب از پنج وزیر برای اداره امور مملکت تعیین نماید. عنصر شاخص این هیئت عین‌الدوله داماد مظفرالدین شاه بود که وزارت داخله را به عهده داشت و یک سال بعد با این مأموریت که هزینه سفر سوم شاه را به اروپا تامین نماید، به مقام صدراعظمی منصوب شد. روس‌ها و انگلیسی‌ها دیگر حاضر نبودند وام تازه‌ای به ایران بدهند و عین‌الدوله برای تامین هزینه سفرشاه، مسیونوزبلژیکی را که به تازگی برای اداره امور گمرکات ایران استخدام شده بود با اختیارات فوق‌العاده‌ای مأمور افزایش درآمد گمرکات نمود. فشار به تجار برای افزایش حقوق گمرکی بر نارضایی عمومی افزود و هنگامی که مظفرالدین شاه در خرداد ماه سال ۱۲۸۴

شمسی سومین سفر خود را به اروپا آغاز کرد زمینه برای قیام عمومی در ایران فراهم شده بود.

مسافرت سوم شاه به اروپا روز ۱۶ خرداد ۱۲۸۴ آغاز شد و ۴ ماه به طول انجامید. این سفر نیز متعاقب دریافت یک وام ۲۹۰ هزار لیره‌ای از بانک شاهی انگلیس عملی شد. شاه یک سال پس از پایان سفر سوم خود در روز ۱۳ مرداد ۱۲۸۵ در بستر بیماری فرمان مشروطیت

را که متضمن ترتیبات تشکیل مجلس بود امضا کرد و روز ۱۴ مهر ماه همین سال اولین دوره مجلس شورای ملی در حضور شاه افتتاح شد. مظفردالدین شاه نخستین قانون اساسی ایران را که در دوره اول مجلس تنظیم شده بود روز هشتم دی ماه ۱۲۸۵ امضا کرد و ده روز بعد در ۱۸ دی ۱۲۸۵ درگذشت.

مظفردالدین شاه از جمله پادشاهان نالایق ایران بود. در دوران حکومت وی اقتصاد ایران به ورشکستگی کامل رسید و بسیاری از منابع طبیعی، راهها و معادن کشور به بیگانگان واگذار شد. ولخرجی‌ها و بذل و بخشش‌های بیجای شاه، خزانه کشور را خالی کرد. دریافت وام‌های سنگین با شرائط سخت از روسیه یا دولتهای اروپائی و سپس واگذاری امتیازات متعدد اقتصادی به آنان در تمام طول دوران سلطنت ۱۰ ساله مظفردالدین شاه قاجار ادامه داشت. گرانی، تورم، کمبود نان و ارزاق، تصرف املاک مردم توسط نزدیکان شاه و ظلم دولتهای منتخب وی علیه مردم، جامعه را به ستوه آورده بود.

شاه در اکثر سالهای حکومتش بیمار بود و اداره امور کشور در این مدت عمدتاً بر عهده امین‌السلطان، امین‌الدوله و عین‌الدوله، صدراعظم‌های وی بوده است.

مظفردالدین شاه مانند پدرش ناصرالدین شاه سفر سفرنامه نوشت. اولین همسر او ام‌الخاقان دختر میرزا تقی‌خان امیرکبیر بود که محمدعلی شاه قاجار حاصل این ازدواج بود. به هنگام فوت مظفردالدین شاه از وی ۱۸ دختر و ۶ پسر به نامهای محمدعلی میرزا، ملک‌منصور میرزا شعاع‌السلطنه، ابوالفتح میرزا سالارالدوله، ابوالفضل میرزا عضدالسلطان، حسنعلی میرزا نصرت السلطنه و ناصرالدین میرزا ناصری باقی ماند.

وامهای خارجی دولت مظفردالدین شاه:

خزانه ایران پس از قتل امیرکبیر به امر ناصرالدین شاه به طور کلی در اختیار سلطان وقت قرار گرفت و پرداختهای خزانه از نظارت وزیر مالیه و خزانه دار و سایر مسئولین امور مالی مملکت خارج گردید.

ناصرالدین شاه نهایت کوشش را به کار برد تا از گرفتن وام خارجی خودداری کند. اما در این امر موفق نشد در زمان مظفردالدین شاه مسئله خالی بودن خزانه و گرفتن وام از خارج به منتهی خود رسید. امین السلطان که هیچ دلبستگی به امور اداری کشور و مملکتداری نداشت در این مورد نقش فعالی را ایفاء کرد.

وام اول مظفردالدین شاه از روسیه

۱- امین السلطان دو سال پس از انتصاب به مقام صدارت عظمی وسایل سفر اول مظفردالدین شاه را به اروپا فراهم ساخت.

۲- او برای تأمین مخارج سفرشاه و همراهانش به دولت روسیه متوسل شد و آن دولت به وسیله (بانک استقراضی) در تهران - که تابع وزارت مالیه روسیه بود - وام مورد تقاضای امین السلطان را پرداخت.

۳- مبلغ این وام $22/500/000$ منات طلا با درصد نزول ۵ درصد و به مدت ۷۵ سال و قسط سالانه آن بابت اصل وام و سود آن $1/156/288$ منات بود

۴- دولت روسیه قبول کرد که پرداخت اقساط استهلاکی وام مزبور از ۱۹ ذی حجه سال ۱۳۲۷ قمری از طرف دولت ایران آغاز شود.

۵- این وام ضمانت شده روی گمرکات ایران به استثنای گمرکات فارس و بنادر خلیج فارس

بود.

۶- از شرایط وام این بود که درآمد گمرکات مزبور بایستی کلاً تسلیم بانک استقراضی روس در تهران شود و بعد از آن بانک قسط استهلاکی سالانه وام را برداشت، مابقی درآمد مزبور را، پس از ۶ ماه به دولت ایران بپردازد.

۷- در صورتیکه ایران عایدات گمرکی را مرتباً به بانک استقراضی روس بپردازد، دولت روسیه گمرکات را زیر نظارت و در صورت لزوم زیر اداره مستقیم خود قرار خواهد داد.

۸- از شرایط مهم وام این بود که تا زمانی که دولت ایران تمامی مبلغ اصل و فرع وام خود را به آن دولت نپرداخته، حق ندارد بدون رضای دولت روس از یک کشور خارجی وام بگیرد.

وام دوم مظفردالدین شاه از روسیه

۱- برای تهیه مقدمات سفر دوم مظفردالدین شاه به اروپا بار دیگر امین السلطان موضوع وام از روسیه را پیش کشید.

۲- او سرانجام در سال ۱۳۲۰ قمری مبلغ ده میلیون مکنات طلا (روبل) به وسیله بانک استقراضی از روسیه قرض گرفت.

۳- شرایط این وام مانند وام اول از روسیه و آغاز استهلاک اصل و فروع از ۱۱ محرم ۱۳۲۰ و قسط استهلاکی سالانه آن ۵۱۴۰۰۶ مات و ۲۰ کپک بود و با آن که دولت ایران می بایستی هر سال سود وام را بپردازد، در تاریخ ۶ شعبان ۱۳۳۱ قمری تمامی ده میلیون منات وام برعهده ایران باقی بوده است.

۴- این وام با وام اول روسیه یک کاسه شد و از آن پس دولت ایران می بایستی سالانه بابت هر دو وام ۱۶۷۰۲۹۴ منات و ۲۰ کپک (معادل با ۹۵۴۱۸۰۰ قران آنروز) جمعاً مبلغی معادل با ۱۸۲/۱۹۶/۰۰۰ قران به دولت روسیه بدهکار بود.

وام مظفرالدین شاه از انگلستان

رقابت سیاسی و اقتصادی دو دولت روس و انگلیس در ایران، که هدف آنها محاصره کامل اقتصادی این کشور بود، موجب آن شد که بانک شاهنشاهی، از همکار روسی خود در میدان رقابت عقب نماند به همین جهت در سال ۱۳۱۸ قمری قرضه ای با شرایط زیر مظفرالدین شاه و به نام دولت ایران داد:

- ۱- مبلغ قرضه ۳۱۴۲۸۱ لیره انگلیسی و ۱۶ شیلینگ و ۴ پنس طلا
- ۲- ربع سالانه ۵ درصد و مدت ۱۵ سال
- ۳- قسط استهلاك سالانه از بابت اصل و شروع ۳۰۲۷۸ لیره و ۱۲ شیلینگ و ۷ پنس
- ۴- اولین تاریخ تأدیه نوروز ۱۳۴۶ قمری
- ۵- در تاریخ ششم شعبان ۱۳۳۱ قمری باقیمانده قرضه معادل است با خود مبلغ قرضه
- ۶- مبلغ قرضه و استهلاك آن روی عواید شیلات دریای خزر و عایدات پستخانه و تلگرافخانه و نیز درآمد گمرکات فارس و بنادر خلیج فارس و اهواز و بندر خرمشهر تضمین شده بود.
- ۷- بدون رضای طرفین هیچ گونه تغییری در ترتیب تأدیه نمی توان داد.
- ۸- این قرضه را بانک شاهنشاهی ایران به عنوان تأمین اعتبار از طرف حکومت انگلیس هند به دولت ایران پرداخت و طلبکاران ایران، حکومت هند و در حقیق دولت بریتانیا بود

پا نوشت :

- ۱- شاهان قاجار هفت نفر بودند که به ترتیب عبارتند از : آقا محمدخان، فتحعلی شاه، محمدشاه، ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه و احمد شاه .
- ۲- چهارمین فرزند ناصرالدین شاه مسعود میرزا - ظل السلطان - نام داشت . ولی به دلیل آنکه مادرش از قاجار نبود، نتوانست عنوان ولیعهدی را کسب کند .
- ۳- این امتیاز در هفتم خرداد ۱۲۸۰ برای مدت ۶۰ سال به داری واگذار شد . ۱۶ درصد عواید حاصل از اجرای این قرارداد به دولت ایران تعلق گرفت - به مقاله « سرگذشت نفت ایران از فوران اولین چاه تا پیروزی انقلاب » در سایت مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی مراجعه کنید .
- ۴- به مقاله نظامنامه، عدالتخانه و حکومت مشروطه در سایت مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی مراجعه کنید

منبع :

سایت جامع اطلاع رسانی دانشنامه رشد :

www.daneshnameh.roshd.ir

سایت جامه اطلاع رسانی آفتاب :

www.aftab.ir